

تحولات آموزشی فرهنگ کاشان در دوره پهلوی اول

سید محمود سادات بیدگلی

چکیده:

اداره فرهنگ کاشان در سال ۱۳۳۵ ق/ ۱۹۱۶ م تاسیس شد. قبل از تاسیس اداره معارف، مدارس نوینی در کاشان وجود داشتند که در روش آموزش، مواد درسی و کتاب های آموزشی طبق سلیقه موسس یا مدیر آن رفتار می کردند؛ یعنی متون درسی متفاوتی در این مدارس استفاده می شد. تعدادی از این مدارس مانند مدرسه علمیه، مظفریه، ملیه اسلامی، فتوت، سرداریه، محمدیه، محمودیه، و تربیت متعلق به مسلمانان و مدرسه آلیانس و وحدت بشر به یهودیان و بهائیان تعلق داشت. تعدادی از این مدارس در دوره رضا شاه بوده هم به حیات خود ادامه دادند. وضعیت آموزشی این مدارس و دیگر مدارس کاشان با تاسیس اداره معارف تا حدودی سامان یافت و از پراکندگی در کتاب ها و مواد درسی و شیوه آموزش به در آمد، اما اوج تحول فرهنگ کاشان در دوره پهلوی اول صورت گرفت و سعی شد که نظام متمرکز آموزش دولتی در مدارس ملی و دولتی پیاده شود. بررسی تحولات آموزشی فرهنگ کاشان در دوره پهلوی اول موضوع این مقاله است که در آن به بررسی وضعیت و کیفیت آموزش، کتاب های درسی، آموزش و پرورش دختران و پسران و مدارس آنها، ایجاد دوره دبیرستان در کاشان و چالش های آن می پردازد.

کلید واژه ها:

آموزش و پرورش، کاشان، مدارس غیر انتفاعی، یهودیان، اقلیت های دینی، نوگرایی اجتماعی.

***

۱. وضعیت آموزشی

نهادهای رسمی که به تربیت اطفال در دوره رضا شاه می‌پرداختند، دو دسته را دربرمی‌گرفت: یک دسته مدارس ملی را شامل می‌شد که سازمان و برنامه درسی ثابتی نداشتند و مدیر و مؤسس هر مدرسه و گاهی صاحب ملک مدرسه، برحسب ذوق و سلیقه خود مواد درسی را انتخاب و تدریس می‌کرد. اغلب اوقات این انتخاب با برنامه رسمی وزارت معارف اختلاف داشت. در مدارس نوین کاشان امتحانات آخر سال در حضور علما و رجال شهر و اولیای دانش‌آموزان برگزار می‌شد و بجز مواد کتبی، سوالات شفاهی هم از کودک در حضور دیگران پرسیده می‌شد تا حاضران از پیشرفت تحصیلی بچه‌ها آگاه شوند و مجالی نیز برای نشان دادن انگشت اتهام مخالفان مدارس نوین به وجود نیاید.

قانون تعلیم و تربیت سال ۱۳۲۸ق/ ۱۲۸۸ش مدارس ملی و دولتی را از یکدیگر متمایز ساخته و آموزش کودکان را از وظایف مدارس دولتی برشمرده است.^۱ با این وجود، هرچه از زمان تأسیس مدارس ملی می‌گذشت، برنامه درسی و آموزش این مدارس بیش‌تر با نظام آموزش دولتی هماهنگ می‌شد؛ در کاشان در مدارس اقلیت‌ها بیش‌تر برنامه آموزشی مدون و نظام‌یافته عمل می‌شد. زیرا این مدارس سعی می‌کردند برنامه مدارس دولتی را عمل نمایند تا شکایتی پیش نیاید و در کنار آن بتوانند به هدف‌های فرهنگی موردنظر خود دست‌یابند.

بعد از تأسیس اداره معارف کاشان به سال ۱۲۹۵ش/ ۱۳۳۵ق/ ۱۹۱۶م، در برنامه درسی مدارس ملی مسلمانان با نظام دولتی هماهنگی بیش‌تری دیده می‌شود؛ زیرا این مدارس در صورت انجام برنامه رسمی وزارت معارف، می‌توانستند از کمک‌های دولتی بهره‌مند شوند.

در اوایل دوره حکومت رضاشاه و به دنبال کمبود معلم برای مدارس، از فارغ‌التحصیلان سال ششم ابتدایی را برای تدریس استخدام می‌کردند. از این‌رو داشتن گواهینامه ششم از اهمیت برخوردار شد. بدین لحاظ شاگردان مدارس ملی، سعی می‌کردند دروس خود را در این مدارس بگذرانند اما برای امتحان به مدارس دولتی مراجعه کنند تا بتوانند گواهینامه مذکور را - که حکم اشتغال و استخدام داشت - دریافت دارند. بنابراین این نکته نیز باعث هماهنگی بیش‌تر برنامه آموزشی و مدیریت آموزشی مدارس ملی با دولتی گردید.

برای هماهنگی بیش‌تر و یکنواخت کردن نظام آموزشی در سراسر کشور در سال ۱۳۰۹ش/ ۱۹۳۰م مجلس شورای ملی، مدارس مذکور پسرانه و دخترانه ملی را - که تا آخر خرداد ۱۳۰۹ش/ فعالیت داشتند - به شرط داشتن شرایط موردنظر وزارت معارف به رسمیت شناخت.^۲ از آن زمان به بعد انجام برنامه رسمی وزارت معارف الزامی گردید و سرپیچی از آن باعث شکایت به وزارت و همان‌طور که در مورد مدرسه آلیانس اتفاق افتاد - موجب پیگیری وزارت معارف می‌گردید.

سن دانش‌آموزان برطبق نظامنامه مدارس ابتدایی و متوسطه برای ورود به کلاس اول ابتدایی از ۷ تا ۸ سال، کلاس دوم ۸ تا ۹ سال، کلاس سوم از ۹ تا ۱۰ سال، کلاس چهارم از ۱۰ تا ۱۱ سال، کلاس پنجم از ۱۱ تا ۱۲ سال، کلاس ششم از ۱۲ تا ۱۳ سال و از کلاس هفتم تا دوازدهم مقرر گردید سن شاگردان از ۲۰ سال بیش‌تر نباشد.^۳

در دوره مذکور، طبق نظامنامه مدارس ابتدائی و متوسطه (مصوب سال ۱۲۹۹ش/۱۹۲۰م) وضعیت مدارس دخترانه دولتی معین شد و در مورد مدارس اخیر، مؤسسان آن‌ها می‌بایست از نظر شایستگی و لیاقت، به تأیید وزارت معارف می‌رسیدند تا اجازه تأسیس مدرسه را می‌یافتند.^۴ به‌رغم ایجاد این‌گونه موانع قانونی بر سر راه احداث مدارس جدید، تعداد مدارس پسرانه دولتی و غیردولتی رو به افزایش گذاشت. جدول صفحه بعد، وضعیت مدارس کاشان را در سال ۱۳۰۷-۱۳۰۸ ش نشان می‌دهد:

توجه: محل درج جدول شماره ۱

نام مدارس	نوع مدارس	جنس مدارس	تعداد	تعداد شاگردان کلاس‌های مقطع ابتدائی							تعداد کل شاگردان		جمع
				مقدمائی	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	دختر	پسر	
جمع کل	-	-	۱۵	۱۹	۱۹	۲۰	۲۳	۲۳	۲۳	۲۱	۲۵	۲۰۹	۵
علمیه	دولتی	پسرانه	۱	۲۵	۱۹	۲۰	۲۳	۲۳	۲۱	۲۵	۲۰۹	۵	۵
مدرس	ملی	پسرانه	۱	۲۵	۱۸	۱۶	۱۹	۱۶	۶	۴	۱۰۴	۷	۷
وحدت	ملی	پسرانه	۱	۲۵	۲۰	۲۷	۲۹	۲۳	۲۲	۱۳	۱۵۹	۷	۷
بشر	ملی	پسرانه	۱	۱۷	۲۲	۲۷	۲۸	۱۰	-	-	۱۶۳	۴	۴
آلیانس	ملی	دخترانه	۱	۱۰	۲۵	۲۰	۲۸	۱۰	-	-	۱۰۰	۴	۴
محمودیه	ملی	دخترانه	۱	۱۰	۱۸	۱۱	۱۰	۹	-	-	۵۰	۴	۴
طلعتیه	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
عفتیه	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
خوشفان	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
پشت	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
مشهد	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
آران	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
ظاهر آباد	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
خاله آباد	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
نظری	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
میمه	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
معرفت	دولتی	پسرانه	۱	-	۲۲	۲۳	۲۴	۲۳	-	-	۲۹	۴	۴
آران	ملی	پسرانه	۱	-	۲۰	۱۵	۱۵	۱۰	-	-	۶۰	۲	۲

مأخذ: وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، احصائیة معارف و مدارس

۱۳۰۷-۱۳۰۸ش) صص ۳۲۹-۳۳۰.

۲. کیفیت آموزشی

بررسی کیفیت آموزشی در دوره بین تأسیس اداره معارف در شهرستان کاشان و سقوط رضاشاه به سال ۱۳۲۰ش/۱۹۴۲م مشکل می‌نماید. زیرا اسناد و مدارکی که بتوان برطبق آن‌ها به تحلیل کیفیت آموزشی آن دوره پرداخت، کمیاب است، اما آنچه از گفتگو با سالخوردگان مستفاد می‌گردد، این است که هرچه از تأسیس اداره معارف کاشان می‌گذشت، کیفیت آموزش رو به بهبود می‌گذارد: زیرا با ایجاد ساختار آموزش دولتی در کاشان، مدارس دیگر همچون جزیره‌های مستقل و وامانده از نظام نوین نبودند و از یک مرکز بر آن‌ها نظارت و بازرسی صورت می‌گرفت که این امر، پس از تصویب مدارس ملی پرنرنگ‌تر گردید.

برخورد و تنبیه دانش‌آموزان مقصر و تنبل، از حالت سلیقه‌ای براساس ماده ۷۸ نظامنامه مدارس ابتدائی و متوسطه، به صورت مدون درآمد و تنبیه بدنی حذف گردید. البته این قانون بخصوص در مورد مدارس ملی، تا سال‌ها بعد عمل نمی‌شد و حالت سلیقه‌ای حاکم بود؛ اما با این وجود، این قانون در تلطیف فضای مدارس به نفع محصلان نقشی مهم بازی کرد.

مدارس دولتی کاشان، دو سره بودند؛ یعنی دانش‌آموزان هم صبح و هم عصر بایستی به مدرسه می‌رفتند و بجز تابستان که مدارس تعطیل بود، بقیه ماه‌های سال مدرسه باز بود و تعلیم و تعلم در آن جریان داشت. تعطیلات هفتگی، شامل روزهای جمعه می‌شد، البته دوشنبه‌ها بعدازظهر هم مدارس تعطیل بود. دیگر تعطیلات رسمی - که به سال ۱۳۰۱ش/۱۹۲۲م اعمال می‌گردید - شامل ۲۸ روز تعطیل رسمی ملی و مذهبی بود.^۵ فراوانی تعطیلات رسمی و مذهبی، از کیفیت آموزش دانش‌آموزان می‌کاست. از این رو در اواخر دوره مورد بحث یعنی سال ۱۳۱۹ش تعداد تعطیلات رسمی از ۲۸ روز به ۱۵ روز کاهش یافت و بخشنامه آن به مدارس ارسال گردید تا مدارس، خودسرانه تعطیل نگردد.

با تأسیس اداره معارف کاشان، از دیگر کارهایی که مدارس ملزم به انجام آن شدند، صدور ورقه قبولی (کارنامه) محصلان بود که در آن، سیاههٔ دروس و نمرات دانش‌آموزان ذکر می‌شد. نظر به برخی از این کارنامه‌ها، می‌رساند که اکثر دانش‌آموزان قبول شده، نمراتی بین ۱۰ تا ۱۵ داشتند و بهترین معدل مدارس هم معمولاً بین ۱۵ تا ۱۶ بود.

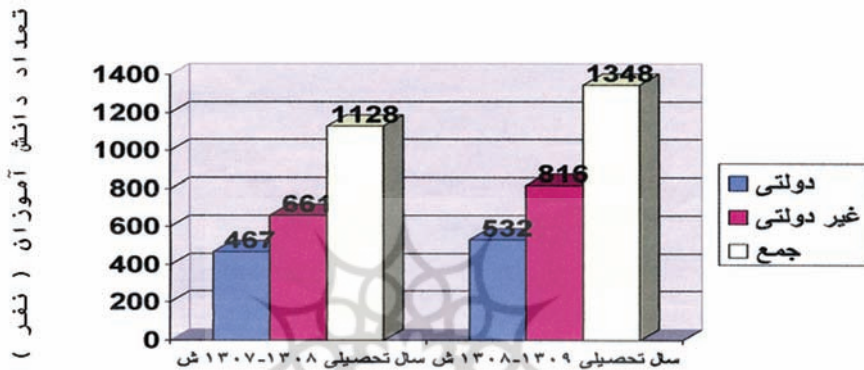
قبل از ایجاد اداره معارف، در مدارس ملی، دانش‌آموز پس از طی یک سال تحصیلی به سال بالاتر منتقل می‌شد. بعد از ایجاد اداره معارف، باز هم پاره‌ای از مدارس ملی رویه سابق خود را دنبال می‌کردند و کاری به قبولی در امتحانات نداشتند. اما با پیگیری‌های اداره معارف - چنانچه قبلاً هم یادآوری شد - لزوم داشتن مدرک ششم ابتدائی، برگزاری امتحانات منظم در مدارس و لزوم صدور کارنامه، رواج یافت. بنابراین مشاهده می‌شود بسیاری از دانش‌آموزان نمره قبولی نمی‌آوردند و عده‌ای هم که قبول می‌شدند، دارای معدل‌های پائینی بودند.

در سال ۱۳۰۸ش در کاشان به طور رسمی تصدیق ششم ابتدائی داده شد. در سال تحصیلی ۱۳۱۲-۱۳۱۳ش از مجموع دانش‌آموزانی که ۶ سال قبل یعنی در سال ۱۳۰۷-۱۳۰۸ش وارد اول ابتدائی شده بودند و تعداد آن‌ها ۳۰۷ نفر بود،^۶ فقط ۱۳ نفر موفق به گرفتن تصدیق ششم گردید که در میان آن‌ها نام

سید فخرالدین رضوی، مدیرمسئول روزنامه عصر امید کاشان در دهه ۱۳۲۰ ش. جلب توجه می‌کند. با وجود قبول نشدن دانش‌آموزان و نگرفتن تصدیق ششم، رویکرد خانواده‌ها به تحصیل فرزندانشان باعث افزایش شمار دانش‌آموزان گردید.

نمودار زیر مقایسه دو سال از سال‌های مورد بررسی را نشان می‌دهد:

توجه: محل درج نمودار شماره ۱

نمودار شماره ۱- تعداد دانش‌آموزان شهرستان کاشان (نفر)

مأخذ: محمد دبیرسیاقی و ابراهیم صفاری، تاریخچه فرهنگ و مدارس سرزمین قزوین بر مبنای تعلیمات نوین (تهران: حدیث امروز، ۱۳۸۰، جلد ۱، ص ۱۸۹).

۳. کتاب‌های درسی

دروس و کتاب‌های درسی مدارس کاشان، براساس نوع مدرسه (ملی - دولتی) و در مدارس ملی (مدارس مسلمانان و مدارس اقلیت‌ها) و نیز برحسب نظر مدیریت مدرسه، متفاوت بود. به طوری که بین متون درسی در مدارس دولتی و ملی قبل از ایجاد نظام یکنواخت دروس و کتب درسی تفاوت وجود داشت و حتی در بین مدارس ملی هم تفاوت‌هایی دیده می‌شد.

در مدرسه‌ای به صلاح‌دید مدیر، حساب سیاق تدریس می‌شد و در مدرسه دیگر تدریس نمی‌گردید. در مدرسه علمی، زبان فرانسه به خاطر روحیه آزاداندیشی شیخ غلامرضا معارفی و این که خود او می‌توانست این ماده را تدریس کند، درس داده می‌شد و در مدرسه دیگر، به علت نبود معلم و یا فقدان روحیه آزاداندیشی اولیای مدرسه تدریس نمی‌شد. از این لحاظ، تفاوت‌هایی میان نظام دولتی و ملی و بین مدارس ملی وجود داشت.

در مدرسه آلیانس کاشان، دانش‌آموزان پایه اول، بایستی هفته‌ای ۱۰ ساعت عبری می‌خواندند و همچنین زبان فرانسه در پایه دوم تا ششم تدریس می‌شد، در حالی که در مدرسه سردار به چنین نبود و دانش‌آموزان کتاب طلوع تمدن الاختراعات عظیمه را می‌خواندند. دروسی که در اکثر مدارس تدریس می‌شد، حساب، دیکته، قرائت، مشق خط، شریعات، معرفه‌الاشیا و تاریخ و جغرافی بود.

تنوع در دروس مدارس دولتی و ملی وجود داشت و حتی در برخی مدارس، پاره‌ای دروس حوزوی هم تدریس می‌گردید؛ تا این که هیئت دولت برای پایان بخشیدن به این ناهماهنگی، در تاریخ ۲ آبان ۱۳۱۷ ش. / ۲۴ اکتبر ۱۹۳۸ م. قانونی به منظور یکنواخت‌سازی مواد درسی تصویب کرد، و برای پایه اول تا چهارم ابتدائی، دروس فارسی (شامل خواندن، املا و انشا)، حسن خط [خوشنویسی]، آیات منتخبه و شریعات، حساب و هندسه، سرود، ورزش، نقاشی و رسم و اخلاق، و برای پایه‌های پنجم و ششم دبستان، دروس فارسی (شامل خواندن، املا و انشا)، حسن خط، آیات منتخبه و شریعات، حساب و هندسه، تاریخ ایران، جغرافیا، سرود، ورزش، خیاطی یا کارهای دستی، نقاشی و رسم و علم‌الاشیا در نظر گرفته شد و مقرر گردید در سرتاسر ایران، این دستورالعمل اجرا گردد.

در پی این امر، دروس و کتاب‌های درسی مدارس یکنواخت گردید،^۶ اما این امر به سال ۱۳۲۰ ش اتفاق افتاد و پیش از آن، دروس و کتاب‌هایی در مدارس تدریس می‌شد که هماهنگی چندانی با هم نداشت. ناهماهنگی در تدریس مواد درسی، در دوره متوسطه هم وجود داشت. به طور مثال، در مدرسه آلیانس کاشان در مقطع متوسطه دروس فارسی (شامل قرائت و دستور، انشا و دیکته)، تاریخ، جغرافی، عربی، تعلیمات مذهبی، فرانسه (شامل قرائت و حفظی، مکالمه و دستور، حسن خط و دیکته)، حساب و جبر، هندسه، فیزیک، شیمی، معرفه‌الاشیا، تعلیمات مدنی، نقاشی، رسم، مشق خط، سیاق و ورزش تدریس می‌شد که با دبیرستان دانش دوشیزگان و دبیرستان پهلوی تا حدودی متفاوت بود. بنابراین در دوره بین تأسیس اداره معارف کاشان تا ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۲ م، وحدت رویه و هماهنگی در تدریس دروس در مقاطع ابتدائی و متوسطه شهرستان کاشان وجود نداشت.

۴. جستاری در جنسیت آموزشی و پرورش کاشان

۱-۴. دوره پیش‌دبستانی

برگزاری دوره پیش‌دبستانی، از ابتدای تأسیس معارف در کاشان مدنظر قرار گرفت و در مدارس نمره دولتی ۱ و ۲، کلاس‌هایی بدین‌منظور تشکیل می‌گردید که آن را تحت نام «تهیه» می‌نامیدند. علت تشکیل کلاس تهیه در کاشان، بیش از آن که به پروراندن و تربیت کودکان قبل از ورود به کلاس اول مربوط باشد، به مسائل و مشکلات معارف کاشان باز می‌گشت؛ زیرا در ابتدای تأسیس معارف، تنها ۲ مدرسه دولتی در کاشان وجود داشت و مدارس دولتی، برای ثبت‌نام دانش‌آموزان شروطنی مانند بی‌بضاعت بودن گذاشته بودند و البته مدارس دولتی کاشان، کفاف ورودی‌های دبستان را نمی‌داد.^۷ این روند، بعدها با وجود ازدیاد مدارس، باز هم وجود داشت. بنابراین مسؤولان وقت، برای آن که این ورودی‌ها را پشت در بتوانند نگه

دارند، آن‌ها را در کلاس تهیه ثبت‌نام می‌کردند.

پس، در واقع کلاس تهیه، شعبه‌ای از کلاس اول محسوب می‌شد که کودکان برای خوگرفتن با مدرسه و اجتماع یک سال را در آن‌جا به سر می‌بردند و به منزله‌ی اتاق انتظار کلاس اول به شمار می‌رفت. البته تشکیل کلاس تهیه را وزارتخانه دستور داده بود، اما اجرای این امر، بستگی به سلیقه‌ی رئیس معارف منطقه داشت و در کاشان - که مشکل ورودی‌ها وجود داشت - این کلاس تشکیل می‌گردید.

کلاس تهیه مانند بقیه‌ی کلاس‌های دبستان، معلم و برنامه‌ی درسی خاصی داشت که شامل قرآن و دروس مذهبی و بازی و ورزش می‌گردید. در مدارس ملی هم، مشکل تراکم ورودی‌ها وجود داشت. دروس کلاس تهیه‌ی مدارس ملی، بسته به نوع مدرسه (اقلیت‌ها یا مسلمانان) تفاوت می‌کرد. در کلاس تهیه‌ی مدرسه‌ی آیانس، از یکشنبه تا جمعه به دانش‌آموزان ۱۵ ساعت عبری، ۱۰ ساعت فارسی، ۴ ساعت سیدور (از متون مذهبی یهودی) و ۴ ساعت شمارش اعداد، درس داده می‌شد و دانش‌آموزان تنها ۶ ساعت به بازی می‌پرداختند.^۹ غیر از موارد پیشگفته، جایی که مستقلاً و فقط به تربیت دانش‌آموزان دوره‌ی پیش‌دبستانی در کاشان پرداخته باشد، تا اوایل دهه‌ی ۱۳۴۰ ش/ ۱۹۶۰ م وجود نداشت.

عمده‌ی فعالیت آموزش و پرورش کاشان، بر تربیت پسران و ایجاد مدارس پسرانه استوار بود و سهم کم‌تری برای آموزش دختران در نظر گرفته می‌شده است. لذا برای تفکیک و بررسی بهتر، به صورت مجزا بدان پرداخته می‌شود.

۴-۲. آموزش و پرورش دختران

سابقه‌ی آموزش و پرورش دختران در شهرستان کاشان، به فعالیت مدرسه‌ی آیانس و مدرسه‌ی وحدت بشر برمی‌گردد که در آن مدارس، دختران به صورت مختلط با پسران درس می‌خواندند. بعد از تأسیس اداره‌ی معارف کاشان، اهتمام در جهت گسترش آموزش دختران هم مدنظر قرار گرفت؛ اما بسترهای اجتماعی مناسب برای تحصیل دختران در کاشان فراهم نبود. بنابراین کم‌تر کسی به فکر می‌افتاد که مشکلات را به جان بخرد و به احداث مدرسه بپردازد و اگر هم مدرسه‌ای در کاشان ایجاد گردید، به همت خانواده‌های فرهنگی و اصیل کاشان بوده است که از گزند تهمت‌ها مصون بوده‌اند. در این‌جا به چند مورد از این‌گونه مدارس اشاره می‌شود.

۴-۲-۱. مدرسه‌ی طلعتیه

ضیاءالدین ضیائی نطنزی معروف به شیخ ضیا - که خود مدیر مدرسه‌ی حکمت کاشان بود - به سال ۱۳۰۰ ش/ ۱۹۲۱ م در خانه‌ی قدیمی خشتی خود، مدرسه‌ای چهار کلاسه به نام دخترش، طلعت احداث کرد و آن را مدرسه‌ی طلعتیه نامید.^{۱۰} این مدرسه، در مقابل زیارت سلطان امیر احمد کاشان قرار داشت. مدیریت مدرسه، با طلعت ضیائی، دختر شیخ ضیا بود که تدریس نیز می‌کرد. از آموزگاران مدرسه، می‌توان از کبریا یوسفی نام برد.

دختران خانواده‌های ثروتمند محلهٔ سلطان امیر احمد - که به دلایل مذهبی نمی‌خواستند در مدارس دخترانهٔ آلیانس و وحدت بشر تحصیل کنند - تا کلاس چهارم در این مدرسه درس می‌خواندند. آن‌گاه به مدرسهٔ عفتیه یا دانش دوشیزگان مراجعه می‌کردند. وجود مدرسه، وابسته به مدیر آن، طلعت ضیائی بود و بعد از مسافرت وی به سال ۱۳۱۵ش / ۱۹۳۶م. تعطیل گردید.

۲-۲-۴. مدرسهٔ عفتیه

این مدرسه، در فروردین ماه ۱۳۰۵ش. / مارس - آوریل ۱۹۲۶م.، به مدیریت خانم بزرگ سخن سنج در محلهٔ پشت عمارت، زیر گذر سرسنگ در دربند رنگرزا دایر شد. مکان این مدرسه، اجاره‌ای بود و از محل شهریهٔ دانش‌آموزان و کمک‌های دولتی اداره می‌گردید. این مدرسه را، برای مقابله با گزند اتهام بدخواهان و کج‌اندیشان، عفتیه نام نهادند تا شبهات موجود در زمینهٔ تحصیل دختران از میان برود و خانواده‌ها، راضی به علم‌آموزی فرزندان دختر خود گردند.

مدرسهٔ عفتیه، در سال تحصیلی ۱۳۱۹ - ۱۳۲۰ش دارای ۶ کلاس درس و ۷۹ شاگرد بود.^{۱۱} از معلمان مدرسهٔ عفتیه، می‌توان به موجول رحیمی آشتیانی، همایون دخت سپهری (خواهر سهراب سپهری)، شرافت بشارتی، ایران علامهٔ فیضی، منیر احمدیان و محمدحسن ینالیان اشاره کرد. مدرسه، مدتی نیز در کوچهٔ زیارت پنجه شاه دایر بود. مدرسهٔ عفتیه نیز قائم به شخص بود و با مسافرت خانم سخن سنج به تهران در سال ۱۳۲۳ش تعطیل گردید.

۲-۳-۴. مدرسهٔ دانش دوشیزگان

این مدرسه، به همت خانم قمرالسادات مشیری (رخشندهٔ گوهر نراقی)، همسر حسن نراقی در مسجد آقابزرگ در سال ۱۳۰۹ش. / ۱۹۳۰م. بنیان گرفت. حسن نراقی، مسجد - مدرسهٔ آقابزرگ را تعمیر کرد و در آن‌جا مدرسه را برپا کرد. این امر، در آن زمان در کاشان بدعتی محسوب می‌گردید که عده‌ای دختر با لباس فرم آن هم در مسجد به تحصیل بپردازند، اما به خاطر نفوذ خانوادگی خانوادهٔ نراقی برای اهالی شهر قابل قبول بود.^{۱۲}

نراقی، دربارهٔ این مدرسه نوشته است: «نخستین آموزشگاه دختران کاشان به نام دبستان و دبیرستان دانش دوشیزگان، از تأسیسات نویسندهٔ این سطور به سرپرستی و مدیریت بانو رخشندهٔ گوهر نراقی، همسر، از سال ۱۳۰۹/۱۹۳۰م. تا سال ۱۳۲۱/۱۹۴۳م. شمسی در شرایط بسیار دشوار و با تحمل زحمت و زیان‌های فراوان، خدمات فرهنگی اثربخشی انجام داد»^{۱۳}.

این مدرسه در سال تحصیلی ۱۳۱۹ - ۱۳۲۰ش ماهیانه از فرهنگ ۴۳۰ ریال و از شهرداری ۵۵۰ ریال مقرری می‌گرفت و دارای ۱۳۶ دانش‌آموز ابتدائی و ۲۳ دانش‌آموز دبیرستانی بود.^{۱۴} معلمان مدرسه در این سال، رخشندهٔ گوهر نراقی، حسن نراقی، حسین دانشوری، حسام‌الدین صفائی نراقی، عذرا تنوتاس، عزیزجهان حکیم‌باشی، فاطمهٔ خامسی، قدسیهٔ نقبائی، روحیهٔ صافی، رحمان زندی و محمدحسن نیایان

بودند.

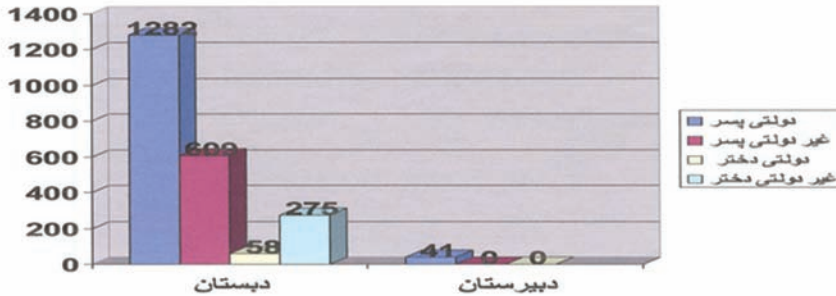
در سال ۱۳۱۶ش / ۱۹۳۸م علی اصغر حکمت، وزیر فرهنگ وقت، برای اعطای گواهینامه ششم ابتدائی، به کاشان سفر کرد. در آن روز دانش‌آموزان دبستان و دبیرستان دوشیزگان، به صورت دسته‌جمعی و با لباس‌های متحدالشکل آبی و کفش ورنی، پیاده از مدرسه - که در آن زمان در منزل آیت‌الله غروی بود - به ورزشگاه چهل جریب رفتند و پس از مراسم جشن و سرودخوانی، حکمت، گواهینامه ششم ابتدائی را به منتخبان دانش‌آموزان اعطا کرد.^{۱۵}

از افرادی که گواهینامه خود را از دست حکمت گرفتند، می‌توان فخرالتاج شیبانی، افسر الملوک شیبانی، مرصع وثوقی، ایران ظفر، قدسیه نقوی، فاطمه خامسی، منیره نقوی، قدسیه نقبائی و صدقیانی اشاره کرد.^{۱۶} همان‌طور که از سیاهه معلمان سال ۱۳۱۹ش / ۱۹۴۱م برمی‌آید، تعدادی از دانش‌آموزان مدرسه پس از دریافت تصدیق ششم خود از دست حکمت، در همان مدرسه مشغول به کار شدند. این مدرسه هم قائم به شخص بود و با مسافرت خانم مدیر آن به تهران در سال ۱۳۲۱ش / ۱۹۴۳م تعطیل گردید. همان‌طور که از سرنوشت مدرسه مذکور برمی‌آید، مدارس دخترانه کاشان، همه با همت و پشتکار خانم‌های فرهنگی از خانواده‌های اصیل کاشان به وجود آمدند و پس از مدتی فعالیت پر فراز و فرود، سرانجام با مسافرت بانی به تعطیلی کشیده شدند.

با وجود این سه مدرسه در کاشان، باز هم دختران زیادی از تحصیل بازمی‌ماندند؛ زیرا دانش‌آموزان این مدارس، بایستی شهریه می‌دادند که توان پرداخت آن را نداشتند و شهرداری محل هم، هزینه شهریه عده‌ای محدود از دانش‌آموزان را تقبل می‌کرد. بنابراین هم به دلیل فقر اقتصادی و هم به دلیل فقر فرهنگی، عده زیادی از دختران کاشان از تحصیل محروم می‌شدند. مقایسه آمار تعداد دانش‌آموزان دختر و پسر، خود گواه این مدعاست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

توجه: محل درج نمودار شماره ۲

نمودار شماره ۲- تعداد شاگردان آموزشگاه‌های شهرستان کاشان
سال تحصیلی ۱۳۱۴-۱۳۱۵ ش. (نفر)

مأخذ: وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، سالنامه و آمار ۱۳۱۴-۱۳۱۵ ش (تهران: شرکت سهامی چاپ وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، بی تا)، ص ۷۹.
با وجودی که در سراسر کشور تحصیل دختران تشویق می‌شد و درصد ثبت‌نام دختران در سال ۱۹۲۶ به ۲۱ درصد از کل ثبت‌نام‌ها در این دوره می‌رسید،^{۱۷} در کاشان این عده حدود ۱۰/۴ درصد را نشان می‌دهد که همین امر، مشکلات تحصیلی دانش‌آموزان دختر کاشانی را نشان می‌دهد.

۳-۴. آموزش و پرورش و پرورش پسران

تعلیم و تربیت فرزندان پسر خانواده‌ها، در گذشته بیش‌تر مدنظر قرار می‌گرفت و برای آموزش دختران اهمیت کم‌تری قائل بودند؛ زیرا فرزندان ذکور، نان‌آور خانواده به حساب می‌آمدند؛ پس بایستی طرف توجه قرار می‌گرفتند. بدین لحاظ بجز مدارس دولتی، مدارس ملی هم بیش‌تر به آموزش پسران می‌پرداختند. طبق آمار اداره معارف کاشان به سال ۱۳۰۷ ش / ۱۹۲۸ م حدود ۱۵ مدرسه دولتی و ملی در مقطع ابتدائی در شهرستان کاشان دایر بود که بیش از ۹۵٪ از محصلان آن‌ها را پسران تشکیل می‌دادند. جدول صفحه بعد وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان مدارس کاشان را به تفکیک جنس و نوع دبستان نشان می‌دهد:

توجه: محل درج جدول شماره ۲

تعداد آموزگاران	تعداد فارغ التحصیلان		تعداد شاگردان		تعداد کلاس	نام و محل آموزشگاه (دبستان)
	پسر	دختر	پسر	دختر		
۷	۷	-	۲۲۶	-	۶	پهلوی کاشان
۶	۶	-	۲۲۹	-	۶	شاهپور کاشان
۵	۵	-	۱۲۷	-	۵	حکمت کاشان
۳	۳	-	۷۵	-	۳	فردوسی کاشان
۵	-	۵	۷۱	-	۵	شاهعبادت کاشان
۱	-	۱	۲۲	۸	۲	۱۷ هی کاشان
۲	۲	-	۷۰	-	۲	سپهر کاشان
۲	۲	-	۴۰	-	۲	صیای چوشقان
۲	۲	-	۸۰	-	۲	هدایت آران
۲	۲	-	۵۵	-	۲	پدر ظاهر آباد
۱	۱	-	۴۳	-	۱	۱۵ بهمن قمصر
۲	۲	-	۴۸	-	۲	نقیض طرق رود
۲	۲	-	۳۷	-	۲	الفصل بناسر
۱	۱	-	۲۴	-	۱	کمال بزرگی
۲	۲	-	۴۰	-	۲	امیر کبیر قمین
جمع	جمع	جمع	جمع	جمع	جمع	
۲۹	۲۹	۲۹	۲۲۶	۲۲۹	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۱۲۷	۷۵	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۷۱	۲۲	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۷۰	۴۰	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۸۰	۵۵	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۴۳	۴۳	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۴۸	۳۷	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۲۴	۲۴	۲۹	
۲۹	۲۹	۲۹	۴۰	۴۰	۲۹	

تعداد آموزگاران	جنس	تعداد فارغ التحصیلان				تعداد شاگردان	تعداد کلاس	نام و محل آموزگارگاه
		قبول شدگان	داوطلبان	قبول شدگان	داوطلبان			
۱	۱	-	-	-	-	۲۶	۲	سعدی یاد
۱	۱	-	-	-	-	۵۲	۲	فرخی طار
۲	۲	-	-	-	-	۳۴	۴	جیشید، مینه
۲	۲	-	-	-	-	۴۰	۴	قائمی، خالد آباد
۶	۶	۵	۱۲	-	-	۱۸۳	۶	گورمر باد کاشان
۶	۶	۱۸	۲۲	-	-	۲۰۱	۶	خیام کاشان
۸	۸	۱۷	۴۴	-	-	۲۹۹	۶	اتحاد کاشان
۶	۶	-	-	۱۳	۱۳	۹۷	۶	دانش روشنیگران کاشان
۵	-	-	-	۱۳	۱۶	۵۷	۶	ضیاء کاشان
۴	-	-	-	-	-	۴۸	۶	طلیخه کاشان
جمع	جمع	۱۰۷	۱۳۰	۲۶	۲۹	۲۲۴۴	-	نام و محل آموزگارگاه
مرد	مرد	-	-	-	-	۱۸۸۱	-	تعداد شاگردان
زن	زن	-	-	-	-	۳۳۳	-	تعداد کلاس
جمع	جمع	۸۴	۶۳	۲۱	۲۱	۲۲۴۴	۲	جمع کل

جدول شماره ۲- وضعیت تعداد شاگردان و معلمان ابتدائی شهرستان کاشان به تفکیک جنس و دبستان (۱۳۱۴-۱۳۱۵ش)
 مأخذ: وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، همان، صص ۵۰-۵۱.

۵. ایجاد دبیرستان

۵-۱. پیشینه تعلیمات متوسطه در کاشان

با گسترش مدارس ابتدائی در کاشان بخصوص از ۱۳۰۰ش. / ۱۹۲۱م. به بعد، دانش‌آموزانی که دوره شش‌ساله ابتدائی را به پایان می‌رساندند، برای تحصیل در دوره بالاتر با مشکل مواجه می‌شدند. اکثر دانش‌آموزان، تحصیل بالاتر را رها ساخته و به کار مشغول می‌شدند و یا اگر وضعیت خانوادگی آن‌ها اجازه می‌داد، برای تحصیل به تهران مهاجرت می‌کردند، اما گسترش مدارس، این مشکل فردی دانش‌آموزان را به مشکل اداره معارف تبدیل ساخت.

اداره معارف کاشان پیوسته تقاضاهائی مبنی بر ایجاد سیکل اول متوسطه در کاشان به وزارت معارف می‌فرستاد، تا این‌که در سال تحصیلی ۱۳۰۷-۱۳۰۸ش. در زمان ریاست برقی بر معارف کاشان، کلاس اول دبیرستان در محل مدرسه علمیه احمدیه (دبستان پهلوی بعدی و آیت‌الله سعیدی فعلی) در محله سلطان امیراحمد - که تحت مدیریت پرورش بود - تأسیس گردید. بجز ریاضی، مابقی درس‌ها را حسن سلیمی و ابوعلی صفائی و محمد سلیمی تدریس می‌کردند. برای تدریس مواد ریاضی، قرار بود دبیر واجد شرایط استخدام کنند، ولی اداره معارف به دلیل نداشتن بودجه کافی، موفق به انجام این کار نشد و تدریس مواد ریاضی به تعویق افتاد. لذا از تعداد دانش‌آموزان کاسته شد و عده‌ای به تهران مراجعه و دیگران ترک تحصیل کردند.

بدین ترتیب، دو ماه پس از آغاز سال تحصیلی کلاس تعطیل شد. از اینرو از یک طرف دانش‌آموزان از برگزاری کلاس‌های دبیرستان در کاشان ناامید شدند و از طرف دیگر، وزارت معارف به دلیل ناتوانی اداره معارف کاشان در برگزاری کلاس‌ها، دیگر حاضر به واگذاری امتیاز کلاس‌های سیکل اول نبود.

هنگامی که علی محمد نیلی، مدیر مدرسه وحدت بشر در سال ۱۳۰۹ش. / ۱۹۳۰م. تأسیس کلاس‌های سیکل اول متوسطه را کرد، وزارت معارف، خواستار تأمین مالی فراوان و امضای افراد معتبر جهت حمایت از برگزاری این کلاس‌ها گردید و با وجودی که دکتر سلیمان برجیس و همچنین یک تاجر معروف کاشان به نام عباسعلی حقیقی در مورد تأمین مالی برگزاری کلاس‌های سیکل اول متوسطه در کاشان به وزارت معارف اطمینان داده بودند، فقط اجازه برگزاری کلاس هفتم داده شد.

در سال بعد ۱۳۱۰ش / ۱۹۳۱م فؤادی، مدیر مدرسه وحدت بشر، تقاضای دایر شدن کلاس هشتم را تکرار کرد، ولی مشخص نیست که آیا با درخواستش موافقت شد یا خیر!

در مدرسه آلیانس کاشان، مجوز تأسیس کلاس‌های سیکل اول در سال ۱۳۱۱-۱۳۱۲ش اخذ شد و کلاس‌های دبیرستان برگزار گردید که دروس فارسی (شامل قرائت، دستور، انشا و دیکته)، تاریخ، جغرافیا، عربی، تعلیمات مذهبی، فرانسه (شامل قرائت و حفظی، مکالمه و دستور، حسن خط و دیکته)، حساب و جبر، هندسه، فیزیک، شیمی، معرفه‌الاشیا (تاریخ طبیعی)، تعلیمات مدنی، نقاشی، رسم، مشق خط، سیاق، ورزش و اخلاق (انضباط) در آن تدریس می‌گردید.

۵. ایجاد دبیرستان

۱-۵. پیشینه تعلیمات متوسطه در کاشان

با گسترش مدارس ابتدائی در کاشان بخصوص از ۱۳۰۰ش. / ۱۹۲۱م. به بعد، دانش‌آموزانی که دوره شش‌ساله ابتدائی را به پایان می‌رسانند، برای تحصیل در دوره بالاتر با مشکل مواجه می‌شدند. اکثر دانش‌آموزان، تحصیل بالاتر را رها ساخته و به کار مشغول می‌شدند و یا اگر وضعیت خانوادگی آن‌ها اجازه می‌داد، برای تحصیل به تهران مهاجرت می‌کردند، اما گسترش مدارس، این مشکل فردی دانش‌آموزان را به مشکل اداره معارف تبدیل ساخت.

اداره معارف کاشان پیوسته تقاضاهائی مبنی بر ایجاد سیکل اول متوسطه در کاشان به وزارت معارف می‌فرستاد، تا این‌که در سال تحصیلی ۱۳۰۷-۱۳۰۸ش. در زمان ریاست برقی بر معارف کاشان، کلاس اول دبیرستان در محل مدرسه علمیه احمدیه (دبستان پهلوی بعدی و آیت‌الله سعیدی فعلی) در محله سلطان امیراحمد - که تحت مدیریت پرورش بود - تأسیس گردید. بجز ریاضی، مابقی درس‌ها را حسن سلیمی و ابوعلی صفائی و محمد سلیمی تدریس می‌کردند. برای تدریس مواد ریاضی، قرار بود دبیر واجد شرایط استخدام کنند، ولی اداره معارف به دلیل نداشتن بودجه کافی، موفق به انجام این کار نشد و تدریس مواد ریاضی به تعویق افتاد. لذا از تعداد دانش‌آموزان کاسته شد و عده‌ای به تهران مراجعه و دیگران ترک تحصیل کردند.

بدین ترتیب، دو ماه پس از آغاز سال تحصیلی کلاس تعطیل شد. از اینرو از یک طرف دانش‌آموزان از برگزاری کلاس‌های دبیرستان در کاشان ناامید شدند و از طرف دیگر، وزارت معارف به دلیل ناتوانی اداره معارف کاشان در برگزاری کلاس‌ها، دیگر حاضر به واگذاری امتیاز کلاس‌های سیکل اول نبود.

هنگامی که علی محمد نبیلی، مدیر مدرسه وحدت بشر در سال ۱۳۰۹ش. / ۱۹۳۰م. تأسیس کلاس‌های سیکل اول متوسطه را کرد، وزارت معارف، خواستار تأمین مالی فراوان و امضای افراد معتبر جهت حمایت از برگزاری این کلاس‌ها گردید و با وجودی که دکتر سلیمان برجیس و همچنین یک تاجر معروف کاشان به نام عباسعلی حقیقی در مورد تأمین مالی برگزاری کلاس‌های سیکل اول متوسطه در کاشان به وزارت معارف اطمینان داده بودند، فقط اجازه برگزاری کلاس هفتم داده شد.

در سال بعد ۱۳۱۰ش / ۱۹۳۱م فؤادی، مدیر مدرسه وحدت بشر، تقاضای دایر شدن کلاس هشتم را تکرار کرد، ولی مشخص نیست که آیا با درخواستش موافقت شد یا خیر!

در مدرسه آلیانس کاشان، مجوز تأسیس کلاس‌های سیکل اول در سال ۱۳۱۱-۱۳۱۲ش اخذ شد و کلاس‌های دبیرستان برگزار گردید که دروس فارسی (شامل قرائت، دستور، انشا و دیکته)، تاریخ، جغرافیا، عربی، تعلیمات مذهبی، فرانسه (شامل قرائت و حفظی، مکالمه و دستور، حسن خط و دیکته)، حساب و جبر، هندسه، فیزیک، شیمی، معرفه‌الاشیا (تاریخ طبیعی)، تعلیمات مدنی، نقاشی، رسم، مشق خط، سیاق، ورزش و اخلاق (انضباط) در آن تدریس می‌گردید.

۲-۵. دبیرستان پهلوی

در سال ۱۳۱۴ش. / ۱۹۳۵م. با کوشش فرجاد آزاد (رئیس معارف کاشان)، کلاس اول متوسطه در دبستان علمیه احمدیه مجدداً برقرار گردید و محمد سلیمی، مدیریت آن را برعهده گرفت و تا سال ۱۳۱۶ش / ۱۹۳۸م. کلاس دوم و سوم نیز دایر گردید. در همین سال، علی اصغر جهانشاه با حکم جداسازی دبیرستان از دبستان به کاشان آمد و دبیرستان پهلوی را در کوچه شیخ الاسلام در خیابان صبا، در محل دبستان دخترانه تقوی تأسیس کرد. در سال تحصیلی ۱۳۱۷-۱۳۱۸ش کلاس چهارم و در سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ش. کلاس پنجم نیز افتتاح گردید.^{۱۸}

دبیرستان پسرانه دولتی پهلوی، در سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ش. دارای ۵ کلاس درس و ۱۵۰ شاگرد بود. کتابخانه مدرسه، دارای ۷۱۰ جلد کتاب بود و زبان فرانسه در آن تدریس می‌شد. از معلمان سال ۱۳۲۰ش. / ۱۹۴۲م. دبیرستان، می‌توان از علی نقی راوندی، علی جاماسب، مظفر افشاری، علی ابراهیمی، هارون خاخم، حسین دانشوری، علی حسن زهرائی، رحمان زندی، علی اکبر صناعتی، خداحرم قاسمی و حسینعلی منشی نام برد.^{۱۹}

دبیرستان پهلوی، در آبان ۱۳۲۳ش / اکتبر - نوامبر ۱۹۴۴م از محل قبلی به خیابان پهلوی (منزل حسام‌الاسلام) انتقال یافت. اگرچه این بنا دارای ده اتاق کوچک و بزرگ و صحن نسبتاً وسیع و یکی از بناهای خوب کاشان بود، ولی این عمارت مناسب کلاس درس نبود.

محمدرضا شاه، در جریان سفر خود به کاشان در ابتدای دهه ۱۳۲۰ش / دهه ۱۹۴۲م دو میلیون ریال جهت احداث یک باب دبیرستان در کاشان اهدا کرد و به دنبال این اقدام، حسن تفضلی، مدیرعامل کارخانه ریسندگی و بافندگی کاشان، زمینی به مساحت ده هزار مترمربع برای احداث دبیرستان اختصاص داد. همچنین، ۲۵۰۰ متر زمین دیگر از محل ده میلیون ریال خریداری شد، اما به علل فنی و بی‌ثباتی اوضاع ناشی از جنگ جهانی دوم، احداث ساختمان به تعویق افتاد، تا این که در سال ۱۳۲۷ش / ۱۹۴۸م در زمان ریاست معزالدین معارفی بر فرهنگ و به دست اعتصام، فرماندار شهر - که از آذر ۱۳۲۵ش / نوامبر - دسامبر ۱۹۴۷م به این مقام منصوب شده بود - کلنگ بنای ساختمان دبیرستان پهلوی در خیابان پهلوی، در حاشیه میدان تلگرافخانه به زمین زده شد. بلافاصله احداث ساختمان زیر نظر معتمدان محلی شروع گردید و مدتی ادامه داشت. اما جایگاهی‌ها در سطح فرهنگ، کار ساختمان را با اشکال مواجه می‌ساخت. تا این که در زمان ریاست مؤید بر فرهنگ کاشان، قسمت‌هایی از ساختمان به بهره‌برداری رسید و دانش‌آموزان از محل استیجاری قبلی به دبیرستان جدید نقل مکان کردند.

تکمیل این ساختمان در سال‌های بعد نیز ادامه داشت، البته این ساختمان - که مهم‌ترین ساختمان‌های آموزش و پرورش کاشان قبل از سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م می‌باشد - دیگر وجود خارجی ندارد؛ چون که آن را در اوایل دهه ۱۳۷۰ش / دهه ۱۹۹۰م تخریب کردند و ساختمان بسیار باشکوهی به جای آن با کمک‌های حسین محلوچی، وزیر معادن و فلزات وقت و علی شکرریز، مدیرعامل وقت شرکت ملی فولاد ایران احداث کردند که قسمت‌هایی از آن در سال ۱۳۷۵-۱۳۷۶ش / ۱۹۹۶-۱۹۹۷م تحویل آموزش و

پرورش کاشان شد.

۳-۵. دبیرستان دولتی سپهر نطنز

دبیرستان سپهر نطنز، از دیگر مدارس شهرستان کاشان می‌باشد که دانش پایه اول سیکل اول متوسطه را در نطنز (محلّه کوچّه سرسنگ) ایجاد کرد. این دبیرستان در سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ ش دارای ۸ شاگرد پسر در کلاس اول دبیرستان بود. از معلمان مدرسه سپهر، می‌توان از علی اکبر عارف، محمد محققیان، حسین عبدالله علیانی، عباسعلی انوری، محمد نگهدار، رحیم اجتهد و محمدحسن طیلایی نام برد.

۴-۵. دبیرستان دانش دوشیزگان

این دبیرستان، ضمیمه دبستان دانش دوشیزگان بود و مدیریت آن را خانم مشیری برعهده داشت. این مدرسه، احتمالاً در سال ۱۳۱۴ ش. / ۱۹۳۵ م. اقدام به ایجاد سیکل اول متوسطه کرده است. این دوره تحصیلی برای دختران در کاشان همزمان با پسران ایجاد شد. محل این دبیرستان نیز مسجد آقابرگ بود. دبیرستان دخترانه دانش دوشیزگان، در سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ ش. دارای ۵ دانش‌آموز در کلاس اول و ۹ دانش‌آموز در کلاس دوم و ۹ دانش‌آموز در کلاس سوم متوسطه بود.

نگاهی به آمار خروجی دوره ابتدایی مدارس دخترانه کاشان و آمار دانش‌آموزان سال‌های اول دبیرستان، نشان از اشتیاق دانش‌آموزان دختر به تحصیلات بالاتر است. البته گفتنی است که علت ایجاد دبستان و بعد دبیرستان دخترانه به همت مشیری در کاشان، این بود که وی می‌خواست دختر خود را به مدرسه بفرستد، اما در آن زمان مدرسه بنات وحدت بشر وجود داشت که شهرت بهائیگری داشت و برای عروس خانواده نراقی‌ها مناسب نبود که دختر خود را به مدرسه بهائی‌ها بفرستد. از این جهت مشیری، دختر خود و چند دختر دیگر را جمع کرد و شروع به تدریس آن‌ها را شروع کرد.^{۲۰} این جمع کوچک، کم‌کم گسترش یافت و بعدها دبیرستان هم از دل دبستان دانش دوشیزگان بیرون آمد.

۵-۵. دبیرستان شاهدخت

دبیرستان شاهدخت هم ضمیمه دبستان شاهدخت بود و از آن دسته مدارس محسوب می‌شد که برای حل مشکل تحصیل دختران در مقاطع بالاتر، اقدام به ایجاد پایه سال اول دبیرستان کرده بود. دبستان شاهدخت، در سال ۱۳۱۳ ش. / ۱۹۳۴ م. احداث شده بود و محل آن در کوچّه تبریزی‌ها قرار داشت. دبیرستان دخترانه شاهدخت، در سال تحصیلی ۱۳۱۹-۱۳۲۰ ش. در کلاس اول سیکل اول متوسطه دانش‌آموز پذیرفت و تعداد دانش‌آموزان آن ۵ نفر بودند. از معلمان دبستان و دبیرستان دخترانه شاهدخت می‌توان از عشرت ژاله - مدیر - فاطمه آذربایجانی، فاطمه مهدی‌نژاد، انیس پرویز، منیره چاپچی، فاطمه ظهیری، قمر بنی‌اسدی و آقای خدارحم قاسمی نام برد.^{۲۱}

۵-۶. تحلیلی بر تعلیمات متوسطه در کاشان

برای بررسی گسترش نیافتگی تعلیمات متوسطه در کاشان می‌باید عوامل مختلفی را مدنظر قرار داد که به طور اجمال به آن‌ها پرداخته می‌شود:

۵-۶-۱. فقر اقتصادی

بررسی وضعیت اقتصادی کاشان در این دوره می‌رساند که وضعیت معیشتی اکثر خانواده‌ها در سطح پائینی بود. شغل بیش‌تر مردم شُعبافی بود که با ورود پارچه‌های خارجی، اکثر کارگاه‌ها با ورشکستگی مواجه شده بودند. بنابراین فرستادن دانش‌آموزان به تحصیلات بالاتر، برای خانواده‌ها مقدور نبود. آن‌ها می‌کوشیدند از توان بچه‌ها در تأمین معیشت خانواده کمک بگیرند. بنابراین از دانش‌آموزان به عنوان پادو در کارگاه‌های شُعبافی استفاده می‌کردند.

تحصیل در مقطع متوسطه هم اجباری و رایگان نبود و خانواده‌ها بایستی شهریه می‌پرداختند. از این رو، باتوجه به وضعیت بد اقتصادی بسیاری از خانواده‌ها، تحصیلات بالاتر را از فرزندان خود دریغ می‌کردند و خواندن و نوشتن را کافی می‌دانستند.

۵-۶-۲. فقر فرهنگی

ناآگاهی از ارزش دانش و علم‌آموزی - که ناشی از فقر اقتصادی خانواده‌ها بود - از دلایل گسترش نیافتن تعلیمات متوسطه در کاشان می‌باشد؛ به طوری که بررسی مکانی ایجاد دبیرستان‌ها در شهر کاشان می‌رساند که اکثر دبیرستان‌ها در محدوده محله سلطان امیراحمد و خیابان فاضل نراقی کنونی احداث می‌شد که از محلات اعیان‌نشین شهر بود و این افراد - که از درآمد بالاتری برخوردار بودند - نسبت به دیگر افراد جامعه روشن‌فکتر نیز بودند. زیرا دائماً با تاجرانی از شهرهای دیگر ارتباط داشتند. بنابراین سطح بالای فرهنگی این افراد، مشوق آنان در فرستادن فرزندان‌شان به تحصیل در مقطع دبیرستان بود و برعکس این نکته، درباره بقیه افراد جامعه صدق می‌کرد.

۵-۶-۳. نیاز نداشتن به تحصیلات بالاتر

دانش‌آموزان کاشانی که سال ششم ابتدائی را تمام می‌کردند، می‌توانستند به راحتی جذب اداره فرهنگ یا دیگر ادارات و مؤسسات نوپدید رضاشاهی در کاشان گردند و نیازی به تحصیلات بالاتر را احساس نمی‌کردند. از طرف دیگر، دانش‌آموزانی که دوره متوسطه را می‌گذراندند، بعضاً مجبور بودند برای ادامه تحصیل به مدرسه نظام وارد شوند و به استخدام ارتش درآیند و این، مسئله‌ای بود که دانش‌آموزان از آن فراری بودند. لذا بی‌نیازی از تحصیلات بالاتر و ترس از نظامی شدن، از دیگر دلایل گسترش نیافتن تعلیمات متوسطه در کاشان است.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- الول ساتن، رضاشاه کبیر یا ایران نو، ترجمه عبدالعظیم صبوری، چاپ ۲، (تهران: تابش، بی‌تا)، ص ۳۴۴.
- ۲- رباب حسینی، "مدارس نسوان از آغاز تا سال ۱۳۱۴"، گنجینه اسناد، سال اول (۱۳۷۰) دفتر اول، ص ۸۸-۸۹.
- ۳- وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، نظامنامه مدارس ابتدائی و متوسطه (بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا)، ص ۱۴.
- ۴- همان، ص ۲۷.
- ۵- وزارت مالیه، نظامنامه اختصاصی وزارت مالیه، برطبق قانون استخدام مصوب مجلس شورای ملی، مورخ ۲۲ قوس ۱۳۰۱ (تهران: مطبوعه مجلس، ۱۳۰۲)، ص ۲۰.
- ۶- وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، احصائیه معارف و مدارس (۱۳۰۷-۱۳۰۸)، صص ۳۲۹-۳۳۰.
- ۷- عباس جامعی، کارنامه افتخارآفرین فرهنگ و آموزش عالی در عصر درخشان پهلوی، (اهواز: دانشگاه جندی شاپور ۱۳۵۰)، ص ۵۵.
- ۸- نامه مدیر مدرسه علمیه به اداره معارف، درخصوص ازدیاد تعداد دانش‌آموزان، نمره ۲۱-۱۳۰۹/۱/۱۲، دفتر نامه‌های وارده و صادره مدرسه علمیه کاشان، همان.
- ۹- مرکز اسناد ریاست جمهوری، اسنادی از مدارس ایرانی در خارج و مدارس خارجی در ایران (تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱) صص ۲۵۵-۲۵۷.
- ۱۰- محمدجواد محسنی‌نیا، "آموزش و پرورش"، در دانشنامه کاشان، تهران، بنیاد فرهنگ کاشان (متن منتشر شده) ص ۳۴.
- ۱۱- سازمان اسناد ملی ایران، شماره سند ۲۹۷۰۰۶۱۶۱، محل در آرشیو ۱۳۵ آ پ ۱.
- ۱۲- احسان نراقی (مصاحبه)، در راه کاشان، ۱۳۸۱/۹/۲۷.
- ۱۳- حسن نراقی، تاریخ اجتماعی کاشان (تهران: مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران ۱۳۴۵)، ص ۳۲۶.
- ۱۴- سازمان اسناد ملی ایران، همان سند.
- ۱۵- افسرالملوک شیبانی (مصاحبه)، کاشان، ۱۳۸۲/۳/۱۲.
- ۱۶- محسنی‌نیا، همان، ص ۳۵.
- 17- Ehsan Yarshater, Encyclopaedia Iranica, Mazda publishers, Costa, Mesa, California, 1998, vol VIII, p234, 235.
- ۱۸- ماشاءالله مصلحی، تاریخچه تعلیمات متوسطه در کاشان، روزنامه شفق کاشان، سال سیزدهم، شماره ۶۳۴، تاریخ ۱۳۴۰/۱۲/۱۲ (ش)، ص ۳.